

מאבקם של פעילי עלייה, מסורבי עלייה ואסירי ציון

17 שנים ומעלה התנהל המאבק הבלתי פוסק בין השלטונות הסובייטיים לבין היהודים שעמדו על זכותם לעלות לישראל ובמקביל חיפשו דרכים לשמור על זהותם היהודית, כל עוד אולצו להשאר בברית-המועצות.

תחילתו של המאבק, שכראשיתו היה גלוי רק למחצה ומאוחר יותר נעשה גלוי ונועז, היה, כאמור, בסוף שנות השישים. מאבק זה נמשך אל תוך שנות השמונים. לאורכה של אותה תקופה איפשרו השלטונות הסובייטיים את הגירתם של כ-170 אלף יהודים. היו שנים שמספר היהודים שקיבלו היתרי יציאה הגיע לעשרות אלפים, ובו בזמן הלך וגדל מספר הסירובים. הפעילים מקרב המסורבים היו קרבנות להצקות, הם התנסו ברדיפות, בחיפושים תדירים, בפיטורין מן העבודה, ולעתים גם במאסר.

מנגנון הק.ג.ב. שפיקח על הלכי הרוח בקרב היהודים, "שנדבקו בווירוס הציוני" לא השכיל להבין, שככל שיגדל מספרם של מסורבי העלייה, כך יגדל מחנה הפעילים ותתרחב הפעילות, וייתכן שהבין זאת והעדיף להעלים מכך עין. עמיתי ב"נתיב" וגם פעילים שעלו נחלקו בהערכת השיקולים שעמדו מאחורי החלטת השלטונות להגדיל את מספר המסורבים. היו שהניחו כי הק.ג.ב. קבע הגבלות בהתאם לסיכון הבטחוני שמהווה יציאתו של פלוני לחו"ל. אולם היו אחרים, ואני בתוכם, שטענו כי הק.ג.ב. נוהג פשוט בשרירות לב. בלטה במיוחד העובדה שלעתים הורשו לצאת אנשים שעל-פי כל הנתונים עלולים היו להוות "סיכון בטחוני" ואילו אחרים, שלא היו קשורים כלל לאיזשהו מידע בטחוני, לא הורשו לצאת. לא היה בכך שום הגיון בטחוני מובהק, כלומר, זרועות הק.ג.ב. השתמשו "לפי הצורך" בנימוק הבטחוני על-פי שיקולים נעלמים שונים ומשונים. בדרך-כלל התחברו מסורבי העלייה אל הפעילים. הם עשו זאת משני טעמים: ראשית, משום תחושת שותפות הגורל ושנית, משום שהם ביקשו להנות מן התמיכה של ישראל המנהלת למען הפעילים מאבק ציבורי במערב. אולם היו גם מסורבים רבים שלא הצטרפו למעגל הפעילות והעדיפו להישאר באלמוניותם. לעתים הם שוכנעו על-ידי פקידי משרד הרישוי או אנשי הק.ג.ב. שאם ישבו בשקט יש סיכוי שיציאתם תוקדם, ושאם "יעשו צרות", גורלם יהיה רע ומר. את המספר המדויק של המסורבים שנותרו אלמונים לא יכולנו לדעת. נאלצנו להסתפק בהערכות, שקיבלנו מעולים ובמידע שהיו מעבירים לנו מסורבים פעילים, שכמה מהם הירבו לבקר במשרדי הרישוי. "האובירים", משרדי הרישוי, אכן שימשו מקומות מפגש של הפעילים עם "סתם יהודים" שביקשו לעלות. "נתיב",

שניהלה רישום של מסורבי עלייה, שלחה אליהם שליחים עם חומר הסברה, ספרי לימוד ותשמישי קדושה, הושיטה להם סיוע כלכלי והשקיעה מאמצים לקיים עם כמה וכמה מהם קשר טלפוני מישראל. רשימת המסורבים שימשה כבסיס למאבק הציבורי ובמרוצת הזמן היתה הכלי החשוב ביותר להוכחת טענותינו לגבי העוול והאפליה שנוהג השלטון הסובייטי ביהודים.

לפעילות למען המסורבים גייסנו אנשי עסקים, מדענים בעלי שם עולמי, חברי פרלמנטים ובכמה מקרים הצלחנו להלהיב לעניין גם שרים ואפילו ראשי-ממשלה. כך למשל, הצליח ראש-ממשלת בריטניה, הרולד וילסון להשיג את עלייתם של סולן להקת הבלט "קירוב" מלנינגרד ולרי פאנוב ורעייתו. למען האמת מספר ההצלחות היה מועט ולמעשה הלך וגדל מספרם של המקרים הקשים. מסורבי עלייה שהשלטונות הבהירו להם ללא כחל וסרק שאין כל סיכוי כי יזכו בהיתרי יציאה.

הדרמה של מסורבי העלייה, שלכאורה נאבקו על עלייתם האישית, אך למעשה ניהלו מאבק לאומי רב חשיבות לעלייתם של כלל יעודי ברית-המועצות, היתה לב לבו של המאבק. בהרצאותי במערב ובשיחותי עם אישים שקיוויתי לזכות בעזרתם, נהגתי להבהיר, שסבלו של אסיר בבית-הסוהר מובן לכל אדם, אך הטרגדיה של הרפיוזניק שנדון לשבת עם משפחתו בהמתנה ממושכת תחת איום מתמיד של חוסר ודאות, הצקות ורדיפות, איננה מובנת תמיד ולא קל להסביר את מצוקתו ולעורר כלפיו סימפטיה.

מאבקם הדרמטי עזר לנו לרכוש במערב את אהדתם של בני ברית רבים מכל גווני הציבור בפוליטיקה, במדע, במשפט וכמובן בקרב "עמך".

כפי שכבר סיפרתי, נהגנו ב"נתיב" במשך שנים רבות לשגר לברית-המועצות תיירים ממדינות המערב למשימות שונות, שהיו קשורות במאבק לעלייה. שלטונות ברית-המועצות היו מודעים לאופיה המיוחד של התיירות הזאת. ב-31 במרץ 1970 פירסם העיתון "איזבסטיה" מאמר תחת הכותרת "המשרתים החשאים של הציונות" ובו תיאור הפעילות "המודיעינית" של ישראל:

"לא, המודיעין הישראלי לא שוכח, כמובן, גם את קיומן של מדינות סוציאליסטיות, את קיומה של ברית-המועצות. הוא פועל בצורה אקטיבית גם נגדה. אמנם, לאחר ניתוק היחסים הדיפלומטיים בין ברית-המועצות לישראל, עבודתו של השירות החשאי הישראלי נעשתה קשה. אם קודם, תחת הכיסוי של השגרירות של מדינה זו במוסקבה, פעלה שלוחת ריגול בשם הקוד 'נתיב', והמזכיר השני של השגרירות, אלוף-משנה נחמיה לבנון, שניהל את השלוחה הזו הצליח לקיים איזשהו קשר עם אזרחים בני הלאום היהודי, הרי שעכשיו אפשרות כזו אינה קיימת. וכך מחפשים נציגי השירות הישראלי החשאי 'תיירים' מתאימים כדי לשלוח אותם לארצנו ולמדינות סוציאליסטיות אחרות בתור סוכנים חשאים וציידי נשמות תמימות, שעדיין מאמינות שהר-ציון משמש כמקלט של שלום ליהודים, שנאספו שם כדי להחיות את עקרונות הברית הישנה..."

ייתכן שהמאמר פורסם כאות אזהרה שלא "נתחצף יתר על המידה", אך בעיקר כדי להרתיע יהודים מפגישות ושיחות עם שליחי "המודיעין" הישראלי. מדי פעם ניסה הק.ג.ב. להפחיד, לעצור, לחקור ולגרש תיירים לא רצויים, אך משום-מה נמנעו מצעדים דרסטיים כדי לשים קץ ל"תיירות הציונית האנטי-סובייטית".

לא הכל התנהל על מי מנוחות. תיירים-שליחים שגויסו בחו"ל על-ידי אנשיו של אריה קרול נבחרו בקפידה כדי שיהיו מסוגלים להעביר גם מסר רעיוני, לעומתם היו התיירים "הספונטניים" נטולים על-פי-רוב רקע של תרבות יהודית ואף חסרי תודעה יהודית. בהרבה מקרים ידעו הפעילים על ישראל, על יהדות וגם, על המתרחש בפעילות למען יהודי ברית-המועצות במערב, פי כמה משליחים רבים שבאו אליהם. היו גם תיירים שלא התמצאו די הצורך במציאות הסובייטית והמידע שהביאו בשוכם למערב היה לעתים מבולבל ומטעה. מלבד העובדה שהתיירות "החובבנית" גרמה נזק, היא גם גרמה עוול לממשלת ישראל ולמסד היהודי בתפוצות, בהעבירה ליהודי ברית-המועצות מסרים שקריים כאילו הגורמים הרשמיים לא עושים דבר למען המסורבים. בסופו של דבר הביאה תיירות זו להגירתם של כמה פעילים למערב. למזלנו, זו היתה תופעה שולית, ואף-על-פי-כן היא תרמה לזעזוע מסוים בתנועת העלייה. בסך-הכל ניתן לומר, שהקשר עם המסורבים תרם לתאוצה רבתי במאבק שהתנהל במערב ועם כל החריקות והיריבויות, התוצאה הסופית היתה חיובית.

במקביל למגע האישי, הלך והתפתח צנור תקשורת נוסף וחשוב לא פחות - שיחות הטלפון מישראל ומאירופה. אריה קרול, יקה ינאי ויוסף מלר השתדלו לשמור על יעילות הקשר הטלפוני, ודאגו להרחיב את מעגל מקבלי השיחות מעבר לגרעין הפעילים "המפורסמים".

הקשר הטלפוני דרש עבודה מאומצת ועקבית וגם עלה כסף רב. המטלפנים בילו שעות ארוכות בערבים ובלילות ליד מכשירי הטלפון. באותם ימים השגת קשר לא היה דבר קל. הקווים היו תפוסים על-פי-רוב או שלא פעלו בצורה תקינה ועל המטלפן היה להמתין זמן רב בתקוה ליצור קשר. משום שהיינו זקוקים למידע אמין, לא נקבע הקשר עם הפעילים באופן שרירותי. המטלפן מטעמינו נבחר בהתאם ליכולתו לשאול ולשאוב ידיעות, להעביר מסרים בעלי-חשיבות וכללו של דבר לנהל שיחה שתביא תועלת. היה ברור ששיחות הטלפון לא היו חופשיות מהאזנה קפדנית של הק.ג.ב. למעשה, לא היה לנו הסבר מניח את הדעת מדוע מאפשר הק.ג.ב. לפעילים לנהל שיחות טלפון עם "גורמים עוינים" במערב.

השלטונות הסתפקו בהפרעות ובשיבושי שיחות ורק במקרים בודדים ניתקו את הקווים. הגענו, איפוא, למסקנה ששיחות הטלפון משרתות לא רק אותנו, אלא גם את הק.ג.ב., המנהל מעקב אחר המתרחש אצל הפעילים ועל קשריהם עם המערב. אם גם היה יסוד להשערתנו, ערכו של הקשר הטלפוני היה בשבילנו רב מאוד. במקביל דאגנו גם לממן שיחות טלפון של עולים עם קרוביהם וידידיהם בערים ובעיירות המרוחקות ממרכזים גדולים וכך יכולנו "להרחיב גבולות" ולקבל מידע, שבאופן אחר קשה היה לקבלו.

העובדה שלא רק אנחנו השתמשנו בקשר הטלפוני כמכשיר חשוב לקבלת מידע,

יצרה בשבילנו בעיה חדשה. בהדרגה הלך וגדל מספר היהודים באירופה ובארצות-הברית, שניהלו שיחות טלפון עם הפעילים, ובמקרים לא מעטים היה זה קשר קבוע ולא מקרי. אלה שיצרו קשר טלפוני קבוע עם הפעילים ונמנו על תנועת המאבק הממוסדת, דאגו להעביר את המידע למשרדנו בתל אביב ולעתים אף היינו מעבירים דרכם מסרים לפעילים. אך היו מקרים שבהם חובכנים קיצוניים באירופה ובארצות-הברית, אם מתוך בורות ואם מתוך רצון לפרסם "סקופ" כביכול, הצליחו פעמים אחדות "למכור" לתקשורת שרלטנים יהודים ואפילו מקרים פלייליים, בתור "גבורי המאבק".

שרה פרנקל, כתבת שידורי קול ישראל, רשמה פרק מרשים משלה במבצע הקשר הטלפוני עם הפעילים. השידורים בנושא עלייה וקליטה היו חלק מרכזי בעבודתה כעיתונאית והיא השקיעה כוחות, זמן ומאמצים רבים בקיום קשרים מצוינים עם פעילים, בעיקר אלה שחיו במוסקבה. קשרים אלה נמשכו תקופה ארוכה. שרה, שלא ידעה רוסית, שוחחה עם הפעילים באנגלית, בעברית ולעתים אף ביידיש. שעות אין ספור, בערבים ובלילות, היא בילתה במערכת או בביתה, כדי להשיג את השיחות. התמדתה הביאה לכך שהפעילים היו ממתנים לשיחותיה ומכינים לה ידיעות על ארועים, התרחשויות ו"חוויות", שהיו מנת חלקם של הפעילים. שרה מצידה שמרה תמיד על גישה ממלכתית, השכילה להעביר את המסרים הנכונים ומעולם לא השתמשה לרעה במידע שקיבלה כעיתונאית. היא עמדה בקשר הדוק עם אנשי "נתיב", והקפידה לבדוק את טיב הידיעות. לשרה היה חלק נכבד במאמצינו לשמור על אמינות ודיוק המידע שהפצנו במערב. מכיוון שבעיני הפעילים היתה "למוסד", הם דאגו להעביר אליה חומר רב, פטיציות ומכתבי מחאה, שכמובן הועמד לרשותנו. בזמן ההוא, כאשר קבוצות מיליטנטיות לא בחלו בכל אמצעי, עד כדי פיברוק ידיעות, היתה חשיבות לשידורי קול ישראל, שאמינותם בנושא זה היתה לשם דבר.

עולים פעילים, שהיתה להם גישה עוינת ביותר למשטר הסובייטי, לא יכלו להשתחרר מדפוסים מחשבה והתנהגות סובייטיים טיפוסיים, אפילו זמן רב אחרי עלייתם. אלה היו מנסים "למכור" לנו מידע, שתאם את השקפתם, אך במקרים רבים היה מוגזם ונצבע "בצבעים שחורים". היו כאלה שלא היססו לפברק ידיעות שמקורן כביכול מברית-המועצות, דוגמת הסיפור של איליה ריפס מריגה. היו מקרים שעולים מיליטנטים אלה פירסמו בשם פעילים במוסקבה, הצהרות תמיכה בעמדות שנקטו הקיצונים בישראל ובאירופה. שרה, שהיתה בעלת נסיון וחוש עיתונאי מפותח, גילתה לא פעם פיברוקים אלה, ו"ההצלחות" שלה צימצמו את התופעה של פירסום בדותות, שנמסרו כביכול בשיחות טלפוניות על-ידי פעילים בברית-המועצות. הרדיו, מכל מקום, עשה באותם ימים שירות רב ערך למאבק.

לשרה פרנקל היתה "כפילה" בלונדון. זו היתה נאן גרייפר, שעבדה עם עמנואל ליטבינוף ב"ספרייה היהודית בת זמננו" בלונדון. נאן ערכה והפיצה באירופה ביוליטין שבועי מטעם "בר" בשפה האנגלית (שתורגם גם לצרפתית) ואשר שימש בסיס לביוליטין שיצא לאור בארצות-הברית.

נאן, הדוברת אנגלית, עברית ורוסית, ניהלה גם היא שיחות טלפון עם הפעילים

במוסקבה ובערי השדה, ועסקה במלאכה זו במסירות ובהתמדה במשך שנים רבות. תבונתה והאינטליגנציה הטבעית שבה ניחנה איפשרו לה להבין את הפעילים ולו על-פי רמזים זהירים ביותר. את נאן הכירו במוסקבה דורות של פעילים, שרק שנים רבות לאחר-מכן, לאחר שזכו לעלות, פגשו פנים אל פנים אותה ואת שרה פרנקל, שתי הנשים שעד אז זיהו רק את קולן מעברו השני של הקו .